

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ІМ. Б.Д. ГАВРИЛИШИНА
УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКА ФАКУЛЬТЕТ-ПРОГРАМА**

**ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ВАЛЮТНИЙ КОНТРОЛЬ»**

ТЕРНОПІЛЬ – 2015

ТЕМА 1

Сутність валютних відносин та їх регулювання

Валютні відносини – це грошові економічні відносини, що реалізуються за допомогою міжнародних розрахунків. Це обумовлено тим, що національна грошова одиниця будь-якої країни є її валютою. Відповідно, розрізняють національну та іноземну валюту. Наприклад, долар США та гривня Україні виступають валютами, оскільки вони є національними грошовими одиницями своїх країн (США і Україна). Але долар США є іноземною валютою по відношенню до України, а гривня – іноземною валютою по відношенню до США. Тому в міжнародних розрахунках усі платежі за товари або послуги, а також різні фінансові перерахування (внески в міжнародні організації, перекази валюти родичам, перекази пенсійними фондами пенсій, перекази гонорарів, премій, спадщини і т. п.) відносяться до сфери валютних відносин.

Валютні відносини існують як всередині кожної держави, так і між державами і регулюються як на державному, так і на міждержавному рівнях. Регулювання валютних відносин (валютне регулювання) являє собою один із засобів валютної політики, таргетує вирішення тих чи інших валютних проблем як всередині країни, так і між країнами.

У більшості країн основною метою їх валютної політики є збереження і примноження золотовалютних резервів, які дозволяють підтримувати стійкість купівельної спроможності національної грошової одиниці країни по відношенню до товарів і, відповідно, підтримувати стійкість її валютного курсу та міжнародну ліквідність країни.

До золотовалютних резервів країни відносяться запаси резервних активів, що перебувають у власності або під контролем центрального

банку (або інших державних органів, наприклад, Казначейства). Золотовалютні резерви можуть використовуватися для здійснення міжнародних розрахунків країни, виплат за її борговими зобов'язаннями перед урядами іноземних держав і міжнародними організаціями, а також перед їх комерційними та фінансовими структурами, для підтримки стійкості національної валюти.

В даний час золотовалютні резерви країн складаються з чотирьох основних компонентів:

- золота та інших банківських металів (вищої проби у формі монет і злитків);
- іноземної валюти (залишків за кореспондентськими рахунками в іноземних банках, короткострокових банківських депозитів, казначейських векселів, короткострокових і довгострокових іноземних урядових цінних паперів, боргових зобов'язань, які не обертаються на ринку, і які є результатом офіційних операцій даної країни з центральними банками і урядами інших країн);
- резервної позиції країни в МВФ;
- спеціальних прав запозичення (СПЗ або СДР). Все це означає, що наявність офіційних золотовалютних резервів є свого роду гарантією економічної надійності країни перед її кредиторами.

Світова практика свідчить про те, що для фінансування тимчасового дефіциту платіжного балансу країни, достатнім вважається такий рівень її золотовалютних резервів, який відповідає вартості імпорту товарів і послуг за три місяці.

Так, мета валютної політики різних країн не завжди є однаковою, а іноді і прямо протилежною. Саме тому виникла необхідність у

координації валютних відносин не тільки на державному, а й на міждержавному рівні. Спочатку міждержавне регулювання (починаючи з Паризької конференції 1887 р.) здійснювалося на рівні нарад і конференцій глав урядів економічно розвинених держав.

З 1947 р. функції міждержавного координатора валютних відносин взяв на себе Міжнародний валютний фонд, створений у тому ж році і призначений для міждержавного регулювання валютних відносин. Тому МВФ виступає інституційною основою валютного регулювання у світовій валютній системі, рекомендації якого враховуються практично всіма країнами, хоча міждержавне регулювання на рівні глав урядів провідних країн світу також періодично здійснюється.

Валютне регулювання усередині країни являє собою одну зі складових процесу грошово-кредитного регулювання її економіки та валютної політики органів державної влади та центрального банку країни.

Під терміном «валютне регулювання» досить часто розуміють встановлений уповноваженими органами порядок (або режим) виконання валютних операцій з валютними цінностями суб'єктами валютних відносин.

Валютне регулювання – форма державного регулювання міжнародних економічних відносин, яка виражена в управлінні розрахунками та порядком здійснення різних операцій з валютою і валютними цінностями. У розвинутих країнах воно залежить від стану світової економіки, стану економіки держави, надійності фінансової системи. Крім того, визначальний вплив на валютну політику роблять відносини між державами.

Як будь-який режим, валютне регулювання визначає права та обов'язки суб'єктів валютних відносин та їх відповідальність при недотриманні встановленого порядку. При такому підході до валютного регулювання, його слід розглядати як процес постійного і безперервного контролю уповноваженими банками (або іншими уповноваженими органами) за дотриманням суб'єктами валютних відносин встановлюваних їм уповноваженими органами правил здійснення валютних операцій з валютними цінностями.

Під валютними цінностями розуміють такі цінності, за якими законом встановлено порядок переходу прав власності на них як всередині країни, так і при перетині валютними цінностями державного кордону.

До валютних цінностей відносять:

- Валюту (національну та іноземну) і виражені в ній платіжні документи (чеки, векселі, тратти, акредитиви та ін девізи);
- Фондові папери (акції, облігації і купони до них) і цінні папери ринку позикових капіталів (деPOSITні сертифікати, ощадні книжки і т. п.). Доречно відзначити, що фондові папери, на відміну від комерційних паперів (чеків, векселів, тратт і т. д.), емітуються для створення фондів (що й дало їм назву «фондових» цінних паперів) і тому випускаються пакетами, а не в одиничних примірниках;
- Банківські метали вищих проб відповідно до світових стандартів (у злитках і в монетах).

Валютні відносини виникають між різними особами:

- між експортерами та імпортерами, а також між ними і банківськими установами, які їх обслуговують;

- між самими банками, як комерційними, так і центральними;
- між фізичними особами, як громадянами однієї країни, так і громадянами різних країн і рядом інших фізичних та юридичних осіб, які є учасниками (суб'єктами) валютних відносин.

Однак, при здійсненні валютних операцій до них пред'являються неоднакові вимоги у зв'язку з наявністю в країні валютного регулювання і, відповідно, тих чи інших валютних обмежень. Тому всі суб'єкти валютних відносин з точки зору валютного регулювання поділяються на дві великі групи: резиденти та нерезиденти.

До резидентів, і до нерезидентів відносяться, в першу чергу, фізичні особи. Відмінності між резидентами і нерезидентами полягають у визначенні постійного місця проживання фізичної особи. Якщо мова йде про резидента конкретної країни, то це фізична особа (будь-то громадянин цієї країни, особа без громадянства або, навіть, громадянин іншої країни), яка постійно проживає в країні, про яку йде мова, хоча тимчасово вона може перебувати на території іншої держави. Якщо ж мова йде про нерезидента даної країни, то така фізична особа (будь-то іноземець, або особа без громадянства або громадянин даної країни) має постійно проживати на території іншої держави, хоча тимчасово може знаходитися в даній країні.

З того, що всі валютні операції, які здійснюються суб'єктами валютних відносин з валютними цінностями прямо або опосередковано відбиваються в платіжному балансі країни впливає, що всі валютні операції поділяються на дві великі групи, що мають функціональну значимість в платіжному балансі країни: поточні валютні операції та операції, пов'язані з рухом капіталу.

Поточні валютні операції відображають поточний платіжний баланс країни, характерною особливістю якого (на відміну від звітнього платіжного балансу) є наявність сальдо, яке, до того ж, схильне щоденним змінам, що робить свій вплив на зміни валютного курсу країни. Тому в звітньому платіжному балансі від'ємне сальдо (дефіцит) поточного платіжного балансу компенсується операціями, пов'язаними з рухом капіталів, кредитів і майна.

У звітньому платіжному балансі країни можуть виявитися незбалансованими (тобто мати сальдо) тільки його окремі блоки (А, В, С, D, E, F, G, H), наявні в складі платіжного балансу, схема якого, рекомендована МВФ, в той час як в цілому звітний платіжний баланс країни завжди знаходиться в рівновазі. Операції, пов'язані з рухом капіталу найчастіше компенсують негативне сальдо поточного платіжного балансу.

Операції, пов'язані з рухом капіталу відображають обсяги та динаміку прямих довгострокових інвестицій та іншого довгострокового капіталу, а також обсяги і рух короткострокових (від 180 днів до одного року) інвестицій в державні цінні папери, короткострокових позик, банківських депозитів і міжбанківської заборгованості тієї ж (від 180 днів до одного року) тривалості.

Поточні валютні операції представлені торговими, неторговельними, кредитними операціями та операціями за доходами, що отримуються від операцій, пов'язаних з рухом капіталу. До торговельних валютних операцій належать, насамперед, експортно-імпорتنі операції, які передбачають наявність поточних рахунків в іноземній валюті (в уповноважених банках України) та пов'язані із здійсненням

міжнародних розрахунків, з покупкою і продажем валюти на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ) з депозитними і позичковими операціями, терміном до 180 днів.

До неторгових валютних операцій відносяться в основному операції з валютою фізичних осіб по переказах іноземній валюті, перекази валютних коштів пенсійними фондами (за угодами між ними) для виплат пенсій своїм громадянам, які проживають на територіях інших країн, розрахунки за допомогою міжнародних пластикових карток, валютно-обмінні операції і т. п.

До кредитних операцій належать операції, пов'язані зі зворотним рухом позиченої вартості, строком, який не перевищує 180 днів. Це, в першу чергу, позичкові операції з надання банками позичок своїм клієнтам і кореспондентам (резидентам і нерезидентам). По-друге, - це операції пов'язані з використанням фірмового (комерційного) кредиту у вигляді продажу товарів експортерами (і покупки в імпортерів) з відстрочкою платежу і відповідним виставленням тратти (переказного векселя).

Нарешті, до кредитних операцій належать всі депозитні операції у валюті резидентів і нерезидентів, тобто операції зі зберігання валюти на поточних рахунках в банках як своєї країни, так і в зарубіжних банках (при наявності відповідної ліцензії НБУ).

Операції пов'язані з рухом капіталу представлені групою операцій, що складаються з прямих і портфельних інвестицій, кредитних операцій (терміном понад 180 днів) та операцій, пов'язаних з рухом прав власності.

Прямі інвестиції є вкладення капіталу шляхом створення за кордоном філій або дочірніх підприємств, які дають інвестору право участі в управлінні та здійснення контролю за діяльністю закордонного підприємства або фірми. МВФ відносить до прямих інвестицій такі вкладення капіталу інвестора, які становлять не менше 25% акцій зарубіжного підприємства.

Портфельні інвестиції, на відміну від прямих, не дають інвестору право участі в управлінні та здійснення контролю за діяльністю закордонного підприємства. Портфельні інвестиції – це вкладення капіталу в акції, облігації та інші цінні папери зарубіжних підприємств, держав і міжнародних організацій з метою отримання більш високого доходу на капітал, в порівнянні із вкладеннями в цінні папери національних емітентів.

Кредитні операції (терміном понад 180 днів) є використання фірмового кредиту у вигляді відстрочки платежу як з експорту, так і з імпорту товарів і послуг на термін понад 180 днів. До кредитних операцій належать також позики в іновалюті, що надаються резидентам України іноземними банками та іншими небанківськими кредиторами, а також позики уповноважених банків України, що надаються своїм кореспондентам на термін понад 180 днів. До кредитних операцій належать також і депозити в іноземних банках, а також будь-які інші вкладення на термін понад 180 днів.

Операції пов'язані з рухом прав власності є купівлю (продаж) цінних паперів, що підтверджують права власності (в тому числі і на інтелектуальну власність) резидентів і нерезидентів. Доречно зазначити, що валютні операції здійснюються лише через уповноважені (девізні або

валютні) банки, які отримали ліцензію та дозвіл НБУ на здійснення валютних операцій з валютними цінностями на зовнішньому і / або внутрішньому ринках валют.

ТЕМА 2

Валютне регулювання і валютний контроль як складові валютної політики країни

Валютна політика держави є складовою частиною макроекономічної політики і представляє собою сукупність заходів державного регулювання, спрямованих на досягнення балансу світової валютної і національної валютної системи. Валютна політика є складовою частиною фінансової політики держави. Основними напрямками валютної політики є: управління курсами іноземних валют з метою зміцнення курсу національної валюти, формування золотовалютних резервів країни, встановлення єдиної системи валютного регулювання та валютного контролю, участь країни в міжнародних валютно-фінансових організаціях, інтеграція державної валютної системи в світову.

Валютна політика являє собою комплекс заходів економічного, організаційного, правового характеру в галузі регулювання валютних відносин, що проводяться державними організаціями та фінансовими і банківськими установами. Спеціальні органи, що здійснюють валютне регулювання, можуть вводити певні валютні обмеження, здійснювати валютний контроль в рамках проведеної політики. Закон про валютне регулювання – документ, що регламентує процес регулювання валютних відносин з боку уповноважених органів.

Неможливо розглядати зовнішньоекономічну і валютну політику у відриві один від одного, так як вирішення задач по розвитку економіки неможливо без урахування механізму реалізації валютної політики країни – системи валютного регулювання та контролю.

Валютна політика повинна сприяти розвитку зовнішньоекономічних відносин між країнами, проте розвиток взаємних відносин не повинен нанести шкоду економічній і валютній безпеці жодної зі сторін.

Іноземна присутність може чинити негативний вплив, коли інвестори і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, як національні, так і іноземні, намагаються приховати прибутки і вивести їх за кордон. Щоб уникнути несприятливих наслідків необхідно прийняття комплексу заходів, які передбачають можливі пільги торговельного, фінансово-економічного, податкового та іншого порядку, які компенсувалися б зростанням обсягів іноземних інвестицій в національну економіку.

Основна мета торговельної політики будь-якої країни – створення сприятливих умов для експортерів, імпортерів, виробників і споживачів товарів і послуг, що у зовнішній торгівлі неможливо без лібералізації валютного законодавства, але при цьому необхідно враховувати державні інтереси. Обмеження зовнішньої торгівлі товарами, послугами та інтелектуальною власністю можливе в цілях підтримки рівноваги платіжного балансу країни і захисту зовнішнього фінансового положення. Уряд країни може застосовувати заходи обмеження зовнішньої торгівлі у випадках серйозного скорочення валютних резервів, а також для досягнення їх розумного темпу збільшення.

Розгляд основних напрямів реалізації валютної політики країни, а також використання валютних обмежень зовнішньоекономічної діяльності можна розглядати крізь призму трьох взаємопов'язаних проблем: загальні уроки застосування, пом'якшення обмежень і досвід окремих країн.

Обмеження, які можуть бути встановлені країнами впливають в основному на рух капіталу з певних позицій:

- використання обмежень в цілях запобігання припливу короткострокового капіталу та забезпечення незалежності грошової політики (Бразилія, Чилі, Колумбія, Малайзія, Таїланд);
- вибіркові обмеження на відтік капіталу з метою зменшення тиску на обмінний курс (Малайзія, Іспанія, Таїланд);
- широкомасштабні обмеження на обмін валюти в період фінансової кризи (Румунія, Росія, Таїланд);
- довгострокові та всеохоплюючі обмеження (Китай, Індія);
- досвід швидкої відміни обмежень (Аргентина, Кенія і Перу).

Особливий інтерес представляє, перш за все, досвід використання валютного контролю в механізмі лібералізації руху капіталу в країнах ОЕСР. Досвід використання валютного контролю та його подальша лібералізація в країнах ОЕСР мають важливе значення також для розуміння основних принципів ринкового механізму економік інноваційного типу.

В період надзвичайних заходів всі країни ОЕСР в тій чи іншій мірі використовували практику валютних обмежень. На першому етапі необхідність введення надзвичайних заходів була викликана наслідками війни – масштабними руйнуваннями, що переросли у дефіцит життєво важливих товарів.

Валютний контроль в поєднанні з обмеженнями на проведення експортно-імпортних операцій був спрямований на відновлення виснажених золотовалютних резервів і забезпечення імпорту товарів першої необхідності – продуктів харчування та енергоресурсів. Через

десять років конвертованість по рахунку поточних операцій була відновлена, проте контроль за рухом капіталу зберігся в системі заходів державного регулювання. Валютні обмеження гармонійно вписувалися в загальну політику, що спирається на активне втручання держави в розвиток економіки з метою підтримки економічного зростання (включаючи субсидування процентних ставок, регулювання фінансового сектора, збереження контролю над цінами). В умовах дефіциту ефективних інструментів грошово-кредитного регулювання контроль за капітальними потоками виступав необхідним елементом стабілізаційної політики, спрямованої на зниження інфляції і забезпечення стійкості національних валют.

Обмеження на рух капіталу широко використовувалися і надалі – аж до кінця 1980-х рр.. Контроль визнавався законним інструментом, що забезпечує умови для проведення незалежної макроекономічної політики.

Незважаючи на те що Римську угоду, що встановлює принципи вільного руху капіталу в межах ЄС, було підписано ще в 1957 р., а Кодекс лібералізації капітальних потоків прийнятий країнами ОЕСР в 1961 р., активні кроки в напрямку лібералізації стали вживатися лише з кінця 70-х рр. Цьому сприяли такі чинники, як: Перегляд цілей і принципів здійснення грошово-кредитної політики, відмова від популістських рішень, переорієнтація політики центральних банків на досягнення довгострокової стабільності цін.

Державна економічна політика багатьох країн в середині минулого століття будувалася виходячи з припущення про наявність зворотного зв'язку між рівнем безробіття та інфляцією. Однак практика показала,

що просте співвідношення діє лише в обмежених межах. У тривалому періоді спроби утримати безробіття на низькому рівні за рахунок більш високої інфляції ведуть до необмеженого росту останньої в міру того, як економічні агенти, коректуючи свої інфляційні очікування, переглядають трудові контракти і ціни.

Численні епізоди високої інфляції і стагнація в другій половині ХХ століття змусили економістів переглянути також ряд положень економічної теорії, що стосуються впливу інфляції на економічне зростання. Так, якщо в 60-і рр.. домінуючою була ідея про те, що обмежена інфляція робить позитивний вплив на економіку, то пізніше, в 80-і та 90-і рр., взяла гору теорія про негативний вплив інфляції і пов'язаної з нею невизначеності. При цьому, негативний ефект спостерігався як в розвинених так і низько інфляційних країнах.

Тема 3

Організація та функціонування валютного регулювання та контролю

Можливість здійснення міжнародних переказів грошових коштів у тій чи іншій валюті в першу чергу залежить від наявності відповідної законодавчої бази в країні, де ця валюта використовується як національна. Ця можливість визначається відсутністю заборон на вільний обіг валюти всередині країни і, найголовніше, за кордоном (мова йде не тільки про формальний дозвіл на вільний обіг функціональної грошової одиниці). Важливе значення має фактична відсутність нормативних перепон на проведення платіжних операцій будь-якого виду в національній валюті нерезидентами.

Пройдений шлях розвитку валютного регулювання і валютного контролю в Україні умовно можна розділити на кілька етапів. Перший етап найменш тривалий за часом, відноситься ще до періоду існування радянської держави. У 1991 році державою була зроблена перша спроба відходу від існуючої валютної монополії, притаманної системі державної влади. Відмова від валютної монополії повинна була перш за все внести істотні зміни саме в розуміння ролі і місця валютного регулювання і валютного контролю та їх впливу на фінансово-господарську та банківську діяльність як на внутрішньому ринку, так і в сфері зовнішньої торгівлі, а з іншого – виробити конкретні механізми та шляхи такого переходу.

За основу проведення такої трансформації, яка була матеріалізована в прийнятому в березні 1991 р. Законі СРСР «Про валютне регулювання» та листі Держбанку СРСР від 24 травня 1991 року

№ 352, було прийнято порівняно радикальний варіант реформування валютних відносин. У той же час, на жаль, цими нормативно-правовими актами були створені суттєві передумови до відтоку національних активів з країни.

При цьому держава не тільки не намагалась їх нейтралізувати, але фактично під гаслами інтеграції всього бувшого постсоціалістичного простору в світову економіку і просування національної продукції на зовнішні ринки протягом майже двох років фактично нічого не зробила для того, щоб господарюючі суб'єкти обмежили виведення своїх активів за кордон. Після прийняття Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», метою якого було запровадження правового регулювання всіх видів зовнішньоекономічної діяльності в Українській РСР, включаючи:

- зовнішню торгівлю, економічне та науково-технічне співробітництво;
- спеціалізацію та кооперацію в галузі виробництва, науки і техніки;
- економічні зв'язки в галузі будівництва, транспорту, експедиторських, страхових, розрахункових, кредитних та інших банківських операцій;
- надання різноманітних послуг¹.

Даним законом було дозволено усім підприємствам і об'єднанням здійснювати зовнішньоекономічну діяльність без спеціальної реєстрації і фактично відкрито доступ будь-якого господарюючого суб'єкта на

---

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон ВР УРСР від 16.04.1991 № 959-ХІІ.

зовнішній ринок, а також зняття обмежень на вивезення готівкової валюти з країни фізичними особами. У результаті лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, наприклад, неповернення валютної виручки в 1992-1993 рр., за експертними оцінками, становив 50 % вартості експортованих товарів.

З кінця 1991 р. почався другий етап у розвитку системи валютного регулювання та валютного контролю, який характеризується переважанням більш ліберальних підходів до визначення як сутності валютного законодавства, так і механізмів здійснення контролю за валютними операціями. Одночасно слід зазначити, що в ці роки існувало також розуміння того, яких збитків економіці завдає витік капіталу і що без системи валютного регулювання та валютного контролю державі не обійтися, хоча не цей напрям був визначальним.

19 лютого 1993 року Кабінетом міністрів України було прийнято Декрет «Про систему валютне регулювання і валютного контролю», яким по сьогодні визначено основні правила регулювання валютних операцій та напрями валютного контролю в Україні. Важливою задачею, яка вирішувалась на рівні даного Декрету - захист валюти України, для чого закріплені розширені повноваження за Національним банком України. Зокрема, цей банк визначає порядок придбання та використання національної валюти нерезидентами. Крім того, Банком спільно з митними органами встановлюються правила ввезення (вивезення) та пересилання гривні та іншої іноземної валюти через кордон, обов'язкові для всіх суб'єктів господарювання і фізичних осіб (незалежно від резидентського статусу).

Актуальною стояла задача регулювання валютного ринку. Підтверджено право НБУ визначати правила ринкової «гри», виходячи з пріоритетів валютного регулювання. Принцип, згідно з яким купівля та продаж іноземної валюти здійснюється тільки через уповноважені банки.

Даним Декретом було закріплено права у валютній області, які мають резиденти України:

- для них відкриваються валютні рахунки в уповноважених банках;
- допускається відкриття аналогічних рахунків за межами України, за умови отримання відповідного дозволу НБУ.

Підприємства - резиденти здійснюють поточні валютні операції без обмежень, інші валютні операції – в порядку, що встановлюється НБУ.

Першим законодавчим актом України, яким було встановлено терміни: 1) зарахування валютної виручки резидентів від експортних операцій; 2) імпорту у разі його здійснення на умовах відтермінування поставки, став Закон України «про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР. Ним було визначено термін повернення валютної виручки у строки, які не перевищують 90 календарних днів (з 1 січня 2008 року такий термін збільшено до 180 календарних днів), а у випадках відтермінування поставки за імпортними операціями можливість одержання індивідуальної ліцензії НБУ².

---

² Закон України «про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 року № 185/94-ВР.

Можливість проведення іноземними компаніями і громадянами операцій у валюті України була встановлена різними нормативними актами ще на початку 90-х років. Основу валютного законодавства в той час становили Декрет КМУ «Про систему валютне регулювання і валютного контролю» і Закон України «про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті». Протягом більш ніж 19 років у них багато разів вносилися зміни і доповнення, що дозволяло таким чином регулювати практику здійснення валютних операцій в країні.

Важливим документом, яким було рекомендовано використовувати застереження при визначенні платіжних умов і форм захисних застережень під час укладання зовнішньоекономічних договорів, які передбачали розрахунки в іноземній валюті, була Постанова КМУ «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» від 21 червня 1995 року № 444.

Жорстким і одночасно справедливим нормативним актом, яким було визначено порядок здійснення уповноваженими банками контролю за дотриманням резидентами встановлених законодавством термінів розрахунків за експортними, імпортними та лізинговими операціями і отримання резидентами індивідуальних ліцензій НБУ була постанова Правління НБУ від 24 березня 1999 року № 136, якою було затверджено «Інструкцію про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями». Фактично з моменту введення в дію даного нормативного

документу розпочалась робота в напрямку розробки нормативної бази щодо створення відповідної системи валютного контролю в Україні.

Безліч обмежень на право нерезидентів розпоряджатися їхніми власними рахунками у валюті України, режими рахунків резидентів були встановлені Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземних валютах, яка затверджена Постановою Правління НБУ від 12 листопада 2003 року № 492. Цей нормативний акт перевів у практичну площину питання про здійснення платіжних операцій у гривнях іноземцями представництвами, тим самим зробивши їх проведення можливим в принципі. Але в цілому цей документ не міг стимулювати використання гривні зарубіжними компаніями і громадянами для проведення грошових розрахунків.

В 1994-2000 рр.. НБУ вже почав роботу над створенням системи валютного регулювання та валютного контролю в Україні, спрямованої, з одного боку, на забезпечення повноти і своєчасності репатріації в країну експортної валютної виручки, а з іншого – на запобігання витоку валютних цінностей за кордон. Була створена спільно з ДМС України та ДПС України система контролю за експортно-імпортними операціями резидентів, сутність якої побудована на контрольних заходах за термінами та обсягами вартості переміщуваних через кордон товарів і здійснених платежів. Використання цієї системи, що охоплювала в 1999 р. 70 % експортних і 65 % імпортних операцій дозволило скоротити неповернення валютної виручки від експорту до 5 % в 1998 р. і є прикладом ефективності регулюючого впливу держави навіть у тих непростих умовах, в яких цей вплив доводилося здійснювати.

У 2000 р. валютна політика уряду і НБУ проводилася в більш сприятливих порівняно з попередніми роками макроекономічних умовах, причому як зовнішніх, так і внутрішніх. Відносно високі світові ціни на основні товари українського експорту протягом 2000 р. створювали основу стабільного надходження експортної валютної виручки на внутрішній валютний ринок. У той же час вона базувалася на тих позитивних змінах на внутрішньому валютному ринку, які були забезпечені застосуванням у 1999-2000 рр.. ефективних заходів валютного регулювання і валютного контролю, суттєво обмежили попит на іноземну валюту за рахунок обмеження операцій, що переслідують кінцевою метою виведення капіталу за кордон.

В умовах відносно стабільного стану внутрішнього валютного ринку в 2000 р. НБУ не бачив необхідності у введенні додаткових регулюючих заходів при проведенні валютних операцій учасниками зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими банками. Заходи валютного регулювання і валютного контролю в основному були спрямовані на вдосконалення нормативної бази митно-банківського контролю, а також на обмеження можливостей купівлі іноземної валюти під фіктивні контракти з імпорту послуг, які найбільш активно використовуються в схемах відтоку капіталу і в найменшій мірі піддаються подальшому валютному контролю .

ТЕМА 4

Валютне регулювання та валютні обмеження в Україні

Режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів, функції банків і інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права та обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства визначаються Декретом Кабінету Міністрів Україна 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та законом України від 23.09.1994 № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті».

До числа валютних цінностей в Україні відносяться: валюта України; платіжні документи та інші цінні папери виражені у валюті України; іноземна валюта, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або банківських металах; банківські метали. Під валютними операціями розуміються:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, здійснюваних між резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- операції, пов'язані з ввезенням, переказом і пересиланням на територію України та вивезенням, переказом і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Законодавством про валютне регулювання встановлено, що *резидентами України є:*

➤ фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, в тому числі тимчасово знаходяться за кордоном;

➤ юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

➤ дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філії і представництва підприємств та організацій України за кордоном, не здійснюють підприємницьку діяльність;

➤ *нерезидентами в Україні виступають:*

а) фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі тимчасово знаходяться на території України;

б) юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

с) розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні

організації та їх філії, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність на підставі законів України.

Резиденти та нерезиденти мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території України, а також валютних цінностей, що знаходяться за межами України і здійснювати валютні операції з ними.

Національна валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань.

Проведення політики, спрямованої на підтримання валюти України Національним банком. З цією метою йому надано право виступати суб'єктом міжбанківського валютного ринку України. Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування.

Торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами-юридичними особами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, які отримали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, на міжбанківському валютному ринку України.

Уповноважені банки та інші фінансові установи, які отримали ліцензію Національного банку України від свого імені купують і продають іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів і нерезидентів, а також мають право від свого імені і за свій рахунок купувати іноземну валюту за готівковий розрахунок у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів, а

також продавати її фізичним особам-резидентам. Національний оператор поштового зв'язку після отримання генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій має право від свого імені і за свій рахунок купувати іноземну валюту готівкою у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів, а також продавати її фізичним особам-резидентам. Резиденти та нерезиденти-фізичні особи мають право продавати іноземну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію Національного банку України, або за їх посередництвом-іншим фізичним особам-резидентам, а також національному оператору поштового зв'язку, який отримав ліцензію Національного банку України.

Фізичні особи-резиденти мають право купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, які отримали ліцензію Національного банку України, або за їх посередництвом – у інших фізичних осіб-резидентів і нерезидентів, а також у національного оператора поштового зв'язку, що отримав ліцензію Національного банку України.

У розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки. Наймодавці-нерезиденти здійснюють оплату праці резидентів виключно у валюті України у готівковій або безготівковій формі.

Здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України допускається за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

Кабінет Міністрів України у сфері валютного регулювання:

- визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;
- бере участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей;
- забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України;
- визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, які використовуються в неторговому обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Національний банк України у сфері валютного регулювання:

- здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає спільно з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає при необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- видає в межах, передбачених Декретом, обов'язкові до виконання нормативні акти по здійсненню операцій на валютному ринку України;

➤ накопичує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;

➤ видає ліцензії на здійснення валютних операцій і приймає рішення про їх скасування;

➤ встановлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;

➤ встановлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

➤ забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Всіх учасників процесу валютного регулювання та валютного контролю можна умовно поділити на *три наступних категорії*:

➤ органи валютного регулювання (суб'єкти яким надано повноваження щодо забезпечення ефективної валютної політики – НБУ);

➤ органи, які здійснюють валютний контроль;

➤ особи діяльність яких виступає об'єктом валютного регулювання та валютного контролю.

Отже, валютне регулювання в Україні забезпечується спеціально уповноваженим органом – Національним банком України. Діяльність НБУ як органу валютного регулювання та валютного контролю є найбільш нормативно забезпеченою та науково дослідженою на відміну від основних напрямів реалізації валютного контролю, який забезпечують органи податкової та митної служби. Контроль за

валютними операціями податкових і митних органів України здійснюється шляхом проведення відповідних контрольних заходів – перевірок осіб, діяльність яких виступає об'єктом валютного контролю.

Всіх учасників правовідносин по валютному контролю можна поділити на дві групи: 1) контролюючі органи (які здійснюють валютний контроль – НБУ та його установи, податкові органи та митні органи України); 2) особи, діяльність яких виступає об'єктом валютного контролю (резиденти та нерезиденти, як юридичні так і фізичні особи). Повний перелік суб'єктів валютного контролю показано на рисунку 1.

Валютні операції за участю резидентів і нерезидентів, а також зобов'язання по декларуванню валютних цінностей підлягають валютному контролю.

Органам, які здійснюють валютний контроль, надано право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті в межах повноважень, які вказані нижче.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, який:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом до компетенції інших державних органів;

- забезпечує виконання уповноваженими банками функції по здійсненню валютного контролю.

Рис. 1. Суб'єкти валютного регулювання і валютного контролю

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, які здійснюються резидентами і нерезидентами через ці установи. Державна податкова служба України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, які здійснюються резидентами і нерезидентами на території України.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, що не віднесено до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.

Функції агента валютного контролю – обов'язки уповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Цей контроль полягає в запобіганні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового

зв'язку у випадках та в порядку, установлених законодавством та нормативно-правовими актами Національного банку.

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Міністерство інфраструктури України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Одержавши ліцензію такі суб'єкти мають право здійснювати операції, пов'язані з:

- торгівлею іноземною валютою;
- відкривати на території України пункти обміну іноземних валют (у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами – резидентами).

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам, іншим фінансовим установам України і національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не вимагають

індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Уповноважені банки та інші фінансові установи, що отримали генеральну ліцензію Національного банку України, а також національний оператор поштового зв'язку – на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, в тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами-резидентами.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Отримання індивідуальної ліцензії вимагають наступні операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

➤ вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, обумовлену Національним банком України;

➤ вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

➤ платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

➤ платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді відсотків за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

➤ вивезення за межі України іноземних інвестицій в іноземній валюті, раніше здійснених на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

➤ платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів (скоєно в м. Брюсселі від 12.02.1981), і іншими міжнародними договорами.

б) ввезення, переказ, пересилання в Україну валюти України;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

➤ відкриття фізичними особами-резидентами рахунків в іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

➤ відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

➤ відкриття рахунків в іноземній валюті дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які користуються імунітетом і

дипломатичними привілеями, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, не здійснюють підприємницьку діяльність;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами-резидентами як подарунок або в спадщину.

Отримання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України. Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в суді або арбітражному суді.

Як видно з рисунку 1 суб'єктами валютного контролю виступають також податкові та митні органи України, які відповідно до законів реалізують своє право на проведення комплексних перевірок (планових або позапланових) з питань дотримання вимог податкового законодавства та законодавства пов'язаного з проведенням суб'єктами ЗЕД валютних операцій.

Податкові органи разом з уповноваженими банками, як агентами валютного контролю, здійснюють подвійний валютний контроль за обґрунтованістю платежів в іноземній валюті за експортно-імпортними контрактами, що укладаються фізичними та юридичними особами,

оскільки уповноважені банки зобов'язані повідомляти податкові органи про банківські перекази в іноземній валюті на користь нерезидентів.

Таким чином Державна податкова служба України³ здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Державна митна служба України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Відсутність в уповноважених банках, інших фінансових установах та в національного оператора поштового зв'язку документів, що підтверджують правомірність проведення ними валютних операцій своїх клієнтів, за умови, що з дати здійснення цих операцій минуло не більше п'яти років, кваліфікується як нездійснення цими установами функцій агента валютного контролю.

Різниця між органами та агентами валютного контролю є наступною:

- належне право виключно органів валютного контролю встановлювати майнові санкції;
- відсутність у агентів валютного контролю права на видання нормативних документів.

Сукупність форм і методів контрольної діяльності представляє собою функціональну складову механізму валютного контролю. Форма валютного контролю – спосіб конкретного вираження і організації контрольних дій (рис. 2).

---

³ Органи податкової служби визначенні у додатку 1 до постанови Кабінету міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної податкової служби» від 21 вересня 2011 року (відповідно до переліку територіальних органів, які організуються).

Валютний контроль за банківськими валютними операціями як складова частина валютного регулювання характеризує систему заходів з перевірки НБУ та податковими органами відповідності процесу здійснення уповноваженими банками банківських валютних операцій відповідно до встановленого порядку законодавством про валютне регулювання і валютний контроль.

Рис. 2. Форми та методи валютного контролю

ТЕМА 5

Відповідальність за порушення валютного законодавства

Здійснення банками або іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку операцій з валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії Національного банку тягне за собою накладення штрафу в сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день здійснення таких операцій, з виключенням або без виключення банку з Державного реєстру банків.

Здійснення резидентами і нерезидентами операцій з валютними цінностями, що потребують одержання індивідуальної ліцензії Національного банку без її одержання тягне за собою накладення штрафу в сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день здійснення таких операцій, за винятком:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами – резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком;

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

- платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав

інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

- платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

- платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів;

- відкриття фізичними особами - резидентами рахунків в іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

- відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками за межами України;

- відкриття в закордонних банках рахунків в іноземній валюті дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Торгівля іноземною валютою банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку без

одержання ліцензії Національного банку та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком, тягне за собою накладення штрафу в сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день здійснення таких операцій, з виключенням або без виключення банку з Державного реєстру банків.

Невиконання уповноваженими банками зобов'язань щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів таких як: 1) платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій; 2) вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності; 3) платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів, тягне за собою позбавлення генеральної ліцензії Національного банку на право здійснення валютних операцій⁴ або штраф у розмірі 25 % від суми (вартості) іноземної валюти, що була зафіксована у дорученні резидента.

---

⁴ Позбавлення ліцензії здійснюється в порядку, передбаченому нормативно-правовими актами Національного банку щодо застосування до банків та фінансових установ заходів впливу за порушення банківського законодавства.

Штраф сплачується у валюті України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установлений Національним банком на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства.

Нездійснення уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю в частині запобігання проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій тягне за собою позбавлення генеральної ліцензії Національного банку на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі 25 % від суми (вартості) валютних операцій, здійснених резидентами та нерезидентами через ці установи з порушенням законодавства. Розмір штрафу визначається з різниці між сумою проведеної валютної операції та сумою, що є нормативно визначеною, якщо згідно із законодавством дозволено проводити окремі валютні операції у встановлених сумах. Штраф сплачується у валюті України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установлений Національним банком на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства, у разі використання в розрахунках іноземної валюти.

Нездійснення уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку функцій агента валютного контролю в частині інформування у випадках та в порядку, установлених законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства,

пов'язаного з проведенням ними валютних операцій, тягне за собою таку відповідальність:

- порушення порядку інформування – накладення штрафу в розмірі 120 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- порушення строків інформування, яке не перевищує 10 днів, - накладення штрафу в розмірі 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний день порушення;
- порушення строків інформування, яке становить від 11 до 30 днів, - накладення штрафу в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- порушення строків інформування, яке становить понад 30 днів, - накладення штрафу в розмірі 3 відсотків від суми (вартості) валютної операції, про яку уповноважений банк згідно зі встановленим порядком зобов'язаний був поінформувати відповідний державний орган, але не менше 60 і не більше 120 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі притягнення уповноваженого банку до відповідальності за не інформування або несвоєчасне інформування відповідно до вимог п. 2 ст. 13 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» розмір одного штрафу не може перевищувати одного відсотка від суми зареєстрованого статутного капіталу⁵.

---

⁵ Положення про валютний контроль: затверджене постановою Правління Національного банку України від 8 лютого 2000 року № 49 (за станом на 1 лютого 2012 року).

Здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту без участі уповноваженого банку або здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку тягне за собою накладення штрафу на резидента в розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися при розрахунках, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установлений Національним банком на день здійснення таких операцій (при розрахунках у валюті України - на суму таких розрахунків).

Якщо нерезиденти мають на території України представництва, яким відкрито рахунки типу «Н⁶» або типу «П⁷» у валюті України, то здійснення розрахунків у валюті України через ці рахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту не потребує індивідуальної ліцензії Національного банку. Використання іноземної валюти у зазначених розрахунках за участю таких представництв є використанням іноземної валюти як засобу платежу на території України і потребує індивідуальної ліцензії Національного банку.

Невиконання резидентами вимог щодо порядку та строків декларування валютних цінностей та іншого майна тягне за собою таку відповідальність:

---

⁶ Поточний рахунок типу «Н» у національній валюті відкривається уповноваженим банком: 1) офіційним представництвам; 2) представництвам юридичних осіб – нерезидентів, які не займаються на території України підприємницькою діяльністю; 3) представництвам іноземних банків; 4) організаціям і установам згідно з чинними міжнародними договорами; 5) військовим частинам Чорноморського флоту Російської Федерації.

⁷ Поточний рахунок типу «П» у національній валюті відкривається постійному представництву.

- порушення строків декларування – накладення штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний звітний період;

- порушення порядку декларування – накладення штрафу в розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушенням порядку декларування є подання недостовірної інформації або перекручення даних, що відображаються у відповідній декларації, якщо такі дії свідчать про приховування резидентами валютних цінностей та майна, що знаходяться за межами України.

Неподання або несвоєчасне подання резидентами України декларації (за відсутності валютних цінностей та майна за межами України) не тягне за собою застосування фінансових санкцій.

Несвоєчасне подання, приховування або перекручення встановленої Національним банком звітності про валютні операції тягне за собою накладення штрафу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вимоги щодо порядку складання та подання форм статистичної звітності встановлюються відповідними нормативно-правовими актами Національного банку, які регламентують правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку.

Перекрученням звітності про валютні операції є допущення банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку помилки під час складання форм звітності про валютні операції та невиправлення її у строки, визначені Правилами, за умови, що така помилка призвела до зміни розміру на 5 % і більше будь-якого з показників (але не менше ніж сума, еквівалентна

25000 гривень за однією формою звітності за звітний період), передбачених у формі звітності.

Одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів без реєстрації в Національному банку договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за запозиченими в них кредитами, позиками в іноземній валюті, за винятком тих випадків, за яких законодавство України дозволяє здійснення таких операцій без реєстрації договорів, тягне за собою накладення штрафу в сумі, еквівалентній 1 % від суми одержаного кредиту чи позики в іноземній валюті, що перерахована в національну валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установленим Національним банком на день одержання кредиту, позики, з подальшою обов'язковою реєстрацією зазначених договорів.

Штрафні санкції застосовуються в кожному випадку порушення.

Санкції, можуть застосовуватись як Національним банком до банків, інших фінансових установ та національного оператора поштового зв'язку так і органами державної податкової служби – до інших резидентів і нерезидентів України.

Уповноважені працівники Національного банку в разі виявлення порушень валютного законодавства з боку банків, інших фінансових установ або національного оператора поштового зв'язку складають протокол за встановленою формою (який вручається керівникові (посадовій особі, яка виконує його обов'язки) банку, іншої фінансової установи або національного оператора поштового зв'язку чи їх відокремленого структурного підрозділу, що перевірявся

(перевірялася)). За кожним випадком порушення складається окремий протокол, до якого можуть додаватись інші документи, які свідчать про факти порушень. Допускається складання одного протоколу за умови, що загальна сума штрафу від цього не зміниться, якщо під час реалізації одного договору було здійснено кілька однотипних порушень валютного законодавства. Уповноважені працівники Національного банку після складання протоколу зобов'язані запропонувати особі, якій вручено цей протокол, надати пояснення за кожним фактом порушення.

Підставою для застосування Національним банком і його територіальними управліннями санкцій:

- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку;

- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних органів валютного контролю;

- матеріали перевірок, що здійснюються уповноваженими працівниками державних контрольних і правоохоронних органів, які не належать до органів валютного контролю;

- інші матеріали, які свідчать про факти порушення банками, іншими фінансовими установами або національним оператором поштового зв'язку валютного законодавства і щодо яких здійснюється перевірка цих фактів.

У разі виявлення державними органами валютного контролю та державними контрольними і правоохоронними органами порушення банками, іншими фінансовими установами або національним оператором поштового зв'язку валютного законодавства складається акт

чи довідка про перевірку, які разом з копіями документів, що підтверджують факт порушення, надсилаються до територіальних управлінь Національного банку за місцем проведення зазначених перевірок. Уповноважені працівники територіальних управлінь Національного банку здійснюють аналіз отриманих матеріалів та в разі наявності складу правопорушення здійснюють дії спрямовані на застосування санкцій.

У разі відсутності в комплекті матеріалів, що надходять до Національного банку, документів, які підтверджують факт порушення, уповноважені працівники Національного банку зобов'язані здійснити додаткову перевірку отриманої інформації.

Матеріали про порушення валютного законодавства залежно від суми штрафу розглядають та приймають рішення про застосування санкцій:

- до 10,0 тис. доларів США⁸ - начальники територіальних управлінь Національного банку;

- до 50 тис. доларів США – директор Департаменту контролю, методології та ліцензування валютних операцій Національного банку;

- до 100 тис. доларів США - Голова Національного банку та уповноважена ним посадова особа Національного банку.

У разі прийняття рішення про застосування санкцій виноситься постанова про притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства (далі - постанова).

---

⁸ Тут і далі за текстом під сумою штрафу слід розуміти суму (вартість), еквівалентну певній сумі в доларах США, перерахованій у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установлений Національним банком на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства.

Санкції у вигляді позбавлення ліцензії, виключення з Державного реєстру банків, застосування штрафу, що перевищує суму (вартість), еквівалентну 100 тис. доларів США, перераховану у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют та банківських металів, установлений Національним банком на день складання відповідного протоколу порушення валютного законодавства, застосовуються виключно на підставі постанови Правління Національного банку.

Копія супровідного листа надсилається також територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням юридичної особи порушника для подальшого здійснення цим територіальним управлінням контролю за своєчасною сплатою штрафу до Державного бюджету України.

ТЕМА 6

Валютні обмеження та валютний контроль

Однією з форм реалізації валютної політики періодично виступають валютні обмеження, тобто законодавчо встановлені заборони, лімітування і регламентація операцій резидентів і нерезидентів з валютою та іншими валютними цінностями. Це складова частина валютного контролю, який забезпечує дотримання валютного законодавства шляхом перевірок валютних операцій резидентів і нерезидентів. При валютних обмеженнях в процесі валютного контролю перевіряється наявність ліцензій і дозволів, виконання резидентами вимог щодо продажу інвалюти на національному валютному ринку, обґрунтованість платежів в інвалюті, якість обліку та звітності за валютними операціями.

Валютні обмеження сприяють тимчасовому вирівнюванню платіжних балансів окремих країн, хоча обмеження оборотності валют фактично анулює принцип найбільшого сприяння. Застосування множинності валютних курсів посилює дискримінацію торговельних партнерів. Об'єктивна необхідність зняття валютних бар'єрів в міжнародних економічних відносинах породжує тенденцію до міждержавного регулювання валютних обмежень. Проте, цьому фактору протистоїть національний протекціонізм як засіб конкуренції, спрямований проти торгових партнерів.

Валютні обмеження перешкоджають використанню національної валюти у міжнародних розрахункових, валютних і кредитних операціях та вільному обміну їх на іноземні валюти. Валюта вважається неконвертованою, якщо держава-емітент (або його уповноважений

орган) обмежує або забороняє її обмін на іноземні валюти за поточними операціями платіжного балансу. Офіційна заборона вільно розпоряджатися коштами на валютних рахунках в банках для досягнення визначених економічних чи політичних цілей називається блокуванням рахунків. Цей захід використовується при валютних обмеженнях і в якості санкції до інших країн, а також за судовим позовом до власника рахунку. При валютних обмеженнях блокування рахунків направлено на стримування «втечі» капіталу за кордон.

Отже, валютні обмеження – це законодавчо введена заборона або лімітування тих чи інших валютних операцій з валютними цінностями для окремих груп суб'єктів валютних відносин, тобто для резидентів та / або нерезидентів. Валютні обмеження мають дискримінаційний і протекціоністський характер. Вони діють як в сфері поточних валютних операцій, так і в сфері операцій, пов'язаних з рухом капіталу. В залежності від сфери їх застосування, валютні обмеження мають різні форми.

Наприклад, у сфері поточних валютних операцій валютні обмеження набувають наступних форм:

- заборона продажу товарів вітчизняного виробництва за кордоном за національну валюту, хоча, наприклад, для США абсолютно байдуже за яку валюту продаються її товари за кордоном - за національну валюту країни, в якій продається товар, або за національну валюту (долари) США;
- заборону оплати імпорту деяких товарів іноземною валютою;
- контроль авансових платежів вітчизняних імпортерів іноземним експортерам;

➤ обмежений продаж іноземної валюти імпортерам (тільки при наявності дозволу органу валютного контролю);

➤ обов'язковий продаж всієї або частини валютної виручки експортерів центральному банку за офіційним валютним курсом, який, як правило, нижче комерційного курсу. (В Україні з 2004 р. скасовано обов'язковий продаж експортної виручки);

➤ обмеження термінів продажу експортерами іноземної виручки за національну валюту (з метою попередження спекулятивних операцій з іноземною валютою, яка надходить на рахунки, для підсилення стійкості національної валюти);

➤ регулювання строків платежів по експорту та імпорту. В Україні був встановлений граничний термін в 90 днів, а з 01.01.08 - 180 днів;

➤ обмеження або заборона на термінові операції з валютою. (В даний час в Україні заборонені ф'ючерсні і деякі ін.. термінові операції з валютою на міжбанківському валютному ринку України);

➤ блокування виручки іноземних експортерів, отриманої від продажу своїх товарів в даній країні і обмеження їх можливості розпоряджатися нею;

➤ множинність валютних курсів у вигляді диференційованих курсових співвідношень валют по різних операціях, групам товарів, регіонам, резидентам і нерезидентам;

➤ та інші форми обмежень і заборон.

У сфері операцій, пов'язаних з рухом капіталу та майна валютні обмеження виражені у наступних формах:

➤ заборона на операції із золотом і іншими дорогоцінними металами;

- обмеження на вивіз золота, національної та іноземної валюти;
- обмеження на продаж національної валюти іноземцям на умовах форвардних контрактів;
- заборону або обмеження на погашення зовнішньої заборгованості (або дозвіл її погашення національною валютою без права переказу за кордон, що вже пов'язано з блокуванням рахунків нерезидентів);
- контроль ринку позикових капіталів;
- заборона на виплату відсотків по строкових вкладах нерезидентів у національній валюті;
- заборона на інвестиції як резидентів за кордоном, так і нерезидентів в даній країні;
- та інші форми обмежень і заборон.

Так як валютні обмеження спрямовані на лімітування або заборону проведення ряду валютних операцій як резидентами, так і нерезидентами з метою концентрації і зростання в руках держави золотовалютних резервів, то принципи їх організації відповідають їх цілям. Серед принципів організації валютних обмежень слід назвати наступні:

- централізація всіх валютних операцій у центральному та уповноважених банках;
- ліцензування і квотування валютних операцій, в тому числі і експортно-імпортних;
- встановлення режимів валютних курсів;
- встановлення режимів валютних рахунків резидентів і нерезидентів.

Необхідно врахувати, що відповідно до принципів міждержавного регулювання валютних відносин, МВФ передбачає необхідність уникати валютних обмежень по валютних операціях з метою недопущення дискримінації одних країн і протекціонізму інших, що сформульовано в ст. VIII Статуту МВФ.

Рівень валютних обмежень чинить серйозний вплив на використання національної валюти країни світовим співтовариством. Наприклад, з підвищенням рівня валютних обмежень в країні – знижується ступінь використання її валюти на головних валютних ринках світу (Лондонському, Нью-Йоркському, Токійська, Сінгапурському та ін.)

Незважаючи на те, що Україна ратифікувала ст. VIII Статуту МВФ (ще в травні 1997 р.), в країні і по сьогоднішній день існують валютні обмеження, що не дають національній грошовій одиниці України бути вільно-використовуваною на головних валютних ринках світу.

Тому, валюта України де-юре належить до виду частково-використовуваної валюти, а де-факто – до замкнутої валюти. Також слід зазначити, що світовий досвід лібералізації валютного регулювання (насамперед у країнах, що розвиваються, до яких відноситься і Україна) передбачає ратифікацію та ст. XIV Статуту МВФ, яка закріплює перехідні положення, які дають можливість країні без спеціального дозволу МВФ зберігати валютні обмеження на міжнародні платежі і перекази в сфері поточних валютних операцій. З цієї точки зору, ратифікація України ст. XIV Статуту МВФ в 1992 р. декларує наміри нашої країни провести скасування валютних обмежень, що більшою мірою відповідає дійсному ходу економічного розвитку України.

Режим валютних обмежень і валютного контролю слід враховувати при організації діяльності через офшорні центри. Як правило, валютний контроль в класичних офшорних центрах або повністю скасований, або поширюється тільки на діяльність резидентів. Валютний контроль повністю відсутній в наступних країнах і офшорних територіях Західної Європи: острова Гернси і Джерсі, Гібралтар, Ліхтенштейн, Мен, Швейцарія.

Валютні обмеження для резидентів існують в таких країнах: Ірландія, Кіпр, Мальта, Монако, Португалія (острів Мадейра). Валютні обмеження повністю відсутні в наступних країнах і офшорних територіях Карибського регіону: Британські Вірджинські острови, Кайманові острови, Панама, острови Теркі і Кайкіс. Валютні обмеження не поширюються на діяльність нерезидентів в наступних офшорних зонах Карибського регіону: Антигуа, Барбуда, Антильські острови, Аруба, Багамські острови, Бермудські острови, Невіс, Сент-Кітс. Валютні обмеження для резидентів встановлені в Карибських центрах Барбадос, Беліз.

У Тихоокеанському регіоні валютні обмеження повністю відсутні на Вануату, в Гонконзі, на островах Кука; валютні обмеження лише для резидентів існують в Західному Самоа, Сінгапурі.

Валютні обмеження – один з елементів державної валютної політики, сукупність нормативних правил і заходів, які встановлюються в законодавчому чи адміністративному порядку, які регулюють операції фізичних і юридичних осіб з валютою, золотом та іншими валютними цінностями. Включає в себе заборону, лімітування і регламентацію тих чи інших валютних операцій.

Основними цілями валютних обмежень є:

➤ концентрація валютних ресурсів в руках держави або утримання їх під контролем;

➤ вирівнювання платіжного балансу країни;

➤ підтримка валютного курсу на бажаному рівні.

Для досягнення цих цілей під контроль беруться всі або деякі міжнародні платежі, переказ капіталів, репатріація прибутків, міжнародні операції з золотом, грошовими знаками та цінними паперами. Серед найбільш типових валютних обмежень – заборона вільної купівлі-продажу іноземної валюти; обов'язкова здача державі в передбачені порівняно короткі терміни валютної виручки або якимось чином ввезеної або отриманої іноземної валюти в обмін на національну за встановленим державою валютному курсу; зосередження валютних операцій в центральному банку або спеціальних банках; лімітування термінів обміну іноземної валюти на національну при розрахунках за експортними та імпорнтними операціями; ліцензування валютних операцій, тобто вимога попереднього дозволу для проведення всіх або якихось певних валютних операцій; попереднє внесення на безпроцентний рахунок депозиту для подальшої оплати імпорту; попередній дозвіл на відкриття рахунків в іноземній валюті в країні та за кордоном; диференціація процентних ставок по валютних рахунках, перш за все пов'язаних з рухом капіталів, аж до встановлення негативних ставок відсотка; обмеження покупки нерезидентами національних цінних паперів та резидентами іноземних цінних паперів, отримання дозволу на залучення позики в іноземній валюті та ін..

Валютні обмеження, встановлені в країні, стосуються як резидентів даної країни, так і іноземних громадян і юридичних осіб. Жорстка форма валютних обмежень – валютна блокада, застосування економічних санкцій в формі односторонніх обмежень, прийнятих однією країною по відношенню до іншої або групі країн з метою примусити їх виконати ті чи інші економічні або політичні вимоги. Зазвичай включає блокування рахунків, заморожування в банках всіх видів іноземних авуарів, зокрема золота на своїй території, заборона використання їх власниками до моменту виконання якихось поставлених умов.

ТЕМА 7

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПОРЯДОК ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроєктування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроєктного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України.

В Україні створено основні політико-правові та організаційні засади адаптації законодавства. Зокрема, Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року (УПС) визначено пріоритетні сфери адаптації законодавства.

Спільною стратегією щодо України, схваленою Європейською Радою на Гельсінкському саміті 11 грудня 1999 року, Європейський Союз підтримав процес економічних перетворень в Україні та поступового наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу у визначених пріоритетних сферах.

Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 1998 року N 615, визначено основні положення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України в європейський правовий простір, мету та етапи адаптації законодавства.

Програмою інтеграції України до Європейського Союзу, схваленою Указом Президента України від 14 вересня 2000 року N 1072, визначено шляхи і темпи реалізації окремих пріоритетів, обумовлених ходом проведення економічних реформ та спрямованих на досягнення критеріїв, що впливають із цілей валютного, економічного та політичного союзу держав - членів Європейського Союзу і сформульовані Європейською Радою на Копенгагенському саміті в червні 1993 року.

Указом Президента України від 30 серпня 2000 року N 1033 з метою координації діяльності органів державної влади з питань адаптації законодавства створено при Президентові України Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

На виконання Указу Президента України від 9 лютого 1999 року N 145 "Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади" Кабінет Міністрів України запровадив єдину систему планування, координації та контролю нормотворчої діяльності і роботи органів виконавчої влади з адаптації законодавства, затвердив Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Крім того, Кабінет Міністрів України щороку розробляє і затверджує план роботи з адаптації законодавства, передбачаючи в проекті Державного бюджету України на відповідний рік видатки для фінансування заходів з його виконання.

На Копенгагенському саміті Україна - Європейський Союз 4 липня 2002 року Європейський Союз підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримувати Україну в адаптації законодавства, що є

одним з ключових елементів співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Європейський Союз привітав прагнення України розробити план-графік адаптації законодавства у пріоритетних сферах.

Указом Президента України від 30 серпня 2002 року N 791 з метою реалізації стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі, підвищення ефективності координації і контролю за діяльністю органів влади у сфері європейської інтеграції створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

На Ялтинському саміті Україна - Європейський Союз 7 жовтня 2003 року досягнуто спільне розуміння, що одним із найбільш ефективних шляхів використання можливостей нинішнього розширення ЄС для України є інтенсифікація нею роботи у напрямі адаптації національного законодавства, норм і стандартів до відповідних норм ЄС. Європейський Союз підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримку України у процесі адаптації законодавства.

ТЕМА 8

Організація контролю в банківських установах за експортно-імпортними операціями суб'єктів ЗЕД

На виконання Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 N 15-93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", Закону України "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті", Указу Президента України від 21.01.98 N 41/98 "Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі", інших нормативно-правових актів Національним банком України визначено порядок здійснення уповноваженими банками контролю за дотриманням резидентами встановлених законодавством України строків розрахунків за експортними, імпортними операціями. Такий порядок затверджено НБУ від 24.03.1999 № 136 "Інструкція про порядок здійснення контролю за експортними, імпортними операціями".

Даний інструкційний нормативний акт встановлює основні правила та напрями контролю банківських установ за операціями з експорту та імпорту товарів і інших предметів, що переміщуються через державний кордон України, а також координації відповідних дій з митними органами.

Головним документом, який використовується з метою контролю за своєчасним поверненням інвалютної виручки є ВМД, яка засвідчує факт переміщення товарів через митний кордон України, а також акт виконаних робіт, наданих послуг нерезидентам. За наявності кількох документів з різними датами підписання з метою контролю за

дотриманням резидентом законодавчо встановлених строків розрахунків використовується той з документів, який підтверджує фактичне виконання робіт або надання (отримання) послуг згідно з усіма умовами, передбаченими договором, і який підписаний раніше.

Якщо договір передбачає поставку товару, здійснення платежу в кілька етапів, то банк здійснює контроль за строками розрахунків за експортними операціями окремо за кожним фактом здійснення поставки товару, а за імпортними операціями – окремо за кожним фактом здійснення платежу.

Якщо згідно з умовами договору валюта платежу відрізняється від валюти ціни, то банк з метою контролю за повнотою розрахунків за цією операцією використовує передбачені у договорі умови перерахування валюти ціни у валюту платежу.

За відсутності у договорі умов, які дають змогу однозначно визначити курс (крос-курс), за яким здійснюється перерахування, банк з метою контролю використовує:

а) офіційний курс гривні до іноземних валют, установлений Національним банком України на дату платежу, якщо однією з валют є гривня;

б) курс, що склався на Московській міжбанківській валютній біржі або встановлений центральним банком країни СНД чи Балтії на дату платежу, якщо одна з валют є валютою країни СНД чи Балтії, а інша – не є гривнею;

в) курс на останню дату публікації у "FINANCIAL TIMES", яка передуює даті платежу, - у всіх інших випадках.

Перевищення законодавчо встановлених строків розрахунків за експортними, імпортними операціями резидентів дозволяється на підставі висновку. Якщо відповідно до експортного договору резидент експортує продукцію без її вивезення з митної території України, то банк не здійснює контролю за строками розрахунків за таким договором.

Якщо спеціальними законами України встановлені строки розрахунків, які відрізняються від визначених статтями 1 і 2 Закону України "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті", то банк при здійсненні контролю за дотриманням резидентом цих строків керується нормами цих законодавчих актів.

Сума валютної виручки або вартість товарів може бути зменшена, якщо протягом виконання зобов'язань за договором:

а) відбувається перегляд ціни товарів у зв'язку з невідповідністю їх кількісних та/або якісних характеристик умовам договору – на суму недопоставлених та/або неякісних товарів. Рішення про таку невідповідність приймає Міжнародний комерційний арбітражний суд чи Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті або інший орган (експертна організація тощо), уповноважений розглядати спори або засвідчувати таку невідповідність згідно з правилами чи звичаями країни розташування сторони договору або третьої країни відповідно до умов договору;

б) відбувається перегляд ціни товарів унаслідок дій форс-мажорних обставин, що призвели до зміни кількісних та/або якісних характеристик товару, - на суму недопоставлених (недоотриманих) та/або неякісних товарів. Зміна ціни товару має бути підтверджена

Торгово-промисловою палатою або іншим уповноваженим органом (експертною організацією) згідно з правилами чи звичаями країни розташування сторони договору або третьої країни відповідно до умов договору;

в) товари знищено, конфісковано, зіпсовано, украдено, загублено - на суму їх вартості [якщо право власності на товар відповідно до умов договору належить резиденту]. Наявність таких обставин має бути підтверджена органами, уповноваженими здійснювати таке підтвердження згідно із законодавством країни, на території якої сталися такі події;

г) відбувається відповідним чином оформлене повернення товару або його частини експортеру - на суму вартості такого товару;

г) відбувається повернення сплачених імпортером коштів повністю або частково - на суму таких коштів;

д) здійснюється оподаткування виконаних резидентами для нерезидентів робіт (наданих послуг) за межами України - на суму сплачених податків, письмово підтверджених податковими органами країни нерезидента;

е) відбувається оплата резидентом комісійних винагород, які утримали банки-нерезиденти, якщо оплата резидентом цих винагород передбачена експортним, імпортним договорами і підтверджена відповідним банківським документом або підтверджена відповідним банківським документом (підтвердження не вимагається, якщо оплата комісійної винагороди передбачена договором і за кожним окремим платежем за цим договором не перевищує 50 євро, або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті);

є) відбувається оплата нерезидентом фізичній особі - резиденту, яка перебуває у відрядженні за кордоном з метою виконання зобов'язань за експортним договором резидента - суб'єкта підприємницької діяльності, коштами в готівковій іноземній валюті на експлуатаційні витрати, пов'язані з обслуговуванням транспортного засобу, який належить резиденту - стороні договору (орендується, фрахтується ним) і використовується за кордоном з метою виконання зобов'язань останнього за цим договором, - на суму використаних коштів.

Сума використаних коштів має бути підтверджена документами, які свідчать про отримання від нерезидента готівкової іноземної валюти на експлуатаційні витрати, пов'язані з обслуговуванням транспортного засобу резидента за кордоном, та про безпосереднє використання цих коштів на зазначені цілі.

Сума попередньої оплати, що повернута нерезидентом у зв'язку з невиконанням сторонами своїх зобов'язань, може бути зменшена на суму комісійних винагород, яку утримали банки-нерезиденти, якщо оплата комісійних винагород резидентом – отримувачем коштів передбачена умовами імпортного договору і підтверджена відповідним банківським документом або підтверджена відповідним банківським документом (підтвердження не вимагається, якщо оплата комісійної винагороди передбачена імпортним договором і за кожним окремим платежем за цим договором не перевищує 50 євро, або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті).

Експортна, імпортна операції можуть бути зняті з контролю за наявності належним чином оформлених документів про припинення зобов'язань за цими операціями зарахуванням, якщо:

- вимоги випливають із взаємних зобов'язань між резидентом і нерезидентом, які є контрагентами за цими операціями;
- вимоги однорідні;
- строк виконання за зустрічними вимогами настав або не встановлений, або визначений моментом пред'явлення вимоги;
- між сторонами не було спору щодо характеру зобов'язання, його змісту, умов виконання тощо.

Копії документів, що подаються резидентом до банків (у тому числі копії, перекладені на українську мову), засвідчуються власноручно підписом резидента (уповноваженої ним особи) та відбитком його печатки (за наявності). Банки мають право вимагати від резидентів перекладу на українську мову договорів з нерезидентами, які складені іноземною мовою, та інших документів, що необхідні для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків за експортними, імпортними операціями їх клієнтів.

Не перекладаються на українську мову документи, складені російською мовою, а також ті, текст яких викладено іноземною мовою з одночасним його викладенням українською (російською) мовою.

Не перекладаються на українську мову документи, які складені іноземною мовою, за умови, що вони відрізняються лише цифровою інформацією та/або даними щодо конкретних фізичних осіб (прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання) або юридичних осіб (найменування, місцезнаходження) від зразка, який перекладено з іноземної мови з дотриманням встановлених вимог.

Підставою для зняття банком з контролю експортної, імпортної операцій резидента за умови надання останнім документів, що необхідні

банку для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків за такими операціями є:

➤ копія оформленої ВМД, засвідчена в порядку, установленому Положенням про вантажну митну декларацію, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.97 N 574, у разі втрати резидентом її оригіналу надана на письмовий запит резидента (за наявності інформації про зазначену ВМД у реєстрі ВМД);

➤ письмове повідомлення податкового органу про відсутність порушень законодавчо встановлених строків розрахунків за експортними, імпорнтними операціями резидента, про які банком надавалася інформація цьому податковому органу. Зазначене повідомлення надсилається банку і має бути засвідчене підписом керівника (заступника керівника) податкового органу. У повідомленні зазначаються такі обов'язкові реквізити: повне найменування резидента/прізвище, ім'я, по батькові, місцезнаходження/місце проживання, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ/ідентифікаційний номер за ДРФО (за наявності), номер і дата договору, повне найменування нерезидента, країна його реєстрації, термін проведення перевірки або інформація, яка є підставою для зняття експортної, імпорнтної операції з контролю.

ТЕМА 9

Порядок контролю банківськими установами за розрахунками при здійсненні експортних операцій

Виручка резидентів підлягає зарахуванню на їх рахунки в банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати оформлення ВМД на продукцію, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг, прав інтелектуальної власності) – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Відлік законодавчо встановленого строку розрахунків банк починає з наступного календарного дня після дня оформлення ВМД або підписання акта (іншого документа).

Банк знімає експортну операцію резидента з контролю після зарахування виручки за цією операцією на поточний рахунок останнього. Додатковою підставою для зняття експортної операції з контролю, крім зарахування виручки, може бути:

➤ письмове повідомлення іншого банку про зарахування виручки за цією операцією на відкритий у цьому банку поточний рахунок резидента, засвідчене підписом відповідальної особи та відбитком печатки банку (у повідомленні зазначається вся наявна в реквізитах платежу інформація: номер і дата договору, сума платежу - у тій частині, у якій відомості передаються іншому банку, тощо). Зазначене повідомлення надається на письмовий запит такого резидента або банку (з письмового дозволу резидента) лише банку, який зазначений у запиті резидента або якому резидент дозволив цей запит;

➤ письмове повідомлення іншого банку про надходження реєстру ВМД за цією операцією резидента, засвідчене підписом відповідальної особи та відбитком печатки банку (у повідомленні надається вся наявна в реєстрі ВМД інформація). Зазначене повідомлення надається на письмовий запит резидента або банку (з письмового дозволу резидента) лише банку, який зазначений у запиті резидента або якому резидент дозволив цей запит.

Якщо відповідно до чинного законодавства України ВМД на продукцію, яка вивозиться з митної території України, не оформляється (вивозиться продукція у сумі, що не перевищує 100 євро або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті), то банк після надходження згідно з експортним договором виручки за цю продукцію на користь резидента знімає таку експортну операцію з контролю.

Якщо змінюються умови договору, що перебуває у банку на контролі, унаслідок чого виконання нерезидентом зобов'язань за експортною операцією резидента повністю здійснюється шляхом поставки товару, то після отримання банком від резидента копії документа, згідно з яким унесені зміни до цього договору, банк знімає цю експортну операцію з контролю.

Якщо змінюються умови договору, що перебуває у банку на контролі, унаслідок чого виконання нерезидентом зобов'язань за експортною операцією резидента частково здійснюється шляхом поставки товару, то після отримання банком від резидента копії документа, згідно з яким унесені зміни до цього договору, банк здійснює контроль за своєчасністю розрахунків лише щодо тієї частини договору, яка передбачає розрахунки в грошовій формі.

Банк знімає з контролю експортну операцію, якщо взаємні зобов'язання за експортним договором частково або повністю не виконані та відбувається часткове або повне повернення резиденту продукції, що була поставлена ним нерезиденту за цим договором, на підставі ВМД (типу ІМ-40 "Імпорт", ІМ-41 "Реімпорт", ІМ-75 "Відмова на користь держави", ІМ-76 "Знищення або руйнування") і за наявності інформації про цю операцію у реєстрі ВМД, а також за умови повідомлення іншого банку про отриманий реєстр ВМД або зарахування виручки на відкритий рахунок, щодо решти продукції. За відсутності інформації про зазначену операцію в реєстрі ВМД додатковою підставою для зняття експортної операції резидента з контролю може бути письмове повідомлення митного органу, засвідчене підписом його керівника (заступника керівника), а також засвідчена в порядку, установленому Положенням про вантажну митну декларацію, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.97 N 574 (зі змінами), копія зазначеної ВМД, що отримані на письмовий запит цього резидента.

Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 180 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу, виставлення векселя на користь постачальника товару, що імпортується, або при застосуванні розрахунків у формі документарного акредитива з моменту здійснення банком платежу на користь нерезидента, потребують одержання висновку.

Відлік законодавчо встановленого строку розрахунків банк починає з наступного календарного дня після дня здійснення операцій.

При застосуванні розрахунків у формі документарного акредитива моментом здійснення платежу на користь нерезидента вважається дата списання коштів з рахунку банку. При цьому банк повинен надати клієнту належним чином оформлене письмове повідомлення про списання коштів з рахунку банку на користь нерезидента, яке зобов'язане містити таку інформацію: назва нерезидента та банк нерезидента, N договору та N акредитива, валюта платежу та сума списаних коштів, дата списання коштів з рахунку банку.

Банк знімає з контролю операцію резидента в разі імпорту продукції з увезенням її на територію України, якщо така продукція згідно із законодавством України підлягає митному оформленню, на підставі ВМД (типу ІМ-40 "Імпорт", ІМ-41 "Реімпорт", ІМ-72 "Магазин безмитної торгівлі", ІМ-75 "Відмова на користь держави", ІМ-76 "Знищення або руйнування") та за наявності інформації про цю операцію в реєстрі ВМД, а в інших випадках – після пред'явлення резидентом документа, який згідно з умовами договору засвідчує здійснення нерезидентом поставки продукції, виконання робіт, надання послуг.

Додатковою підставою для зняття операції з контролю, крім реєстру ВМД, може бути:

➤ письмове повідомлення іншого банку, якому митний орган надіслав інформацію про цю операцію резидента, про отримання такого реєстру, засвідчене підписом відповідальної особи і відбитком печатки банку (у повідомленні зазначаються номер і дата реєстру, уся наявна в реєстрі інформація про операцію резидента, а також вартість продукції в тій частині, у якій відомості передаються іншому банку).

Зазначене повідомлення надається на письмовий запит такого резидента або банку (з письмового дозволу резидента) лише банку, який зазначений у запиті резидента або якому резидент дозволив цей запит;

➤ письмове повідомлення митного органу, засвідчене підписом його керівника (заступника керівника), а також засвідчена в порядку, установленому Положенням про вантажну митну декларацію, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.97 N 574 (зі змінами), копія ВМД, що отримані на письмовий запит резидента;

➤ документи, що підтверджують поставку продукції на користь резидента-реципієнта (одержувача) міжнародної технічної допомоги відповідно до міжнародних договорів України.

Для підтвердження факту отримання резидентом послуг від міжнародних інформаційних і платіжних систем використовуються відповідні договори, рахунки на оплату послуг, документи, які формує платіжна система після здійснення взаєморозрахунків, тощо.

Підтвердженням факту отримання уповноваженим банком послуг від нерезидента, який узяв на себе зобов'язання виступати офіційним агентом цього банку перед Генеральною прокуратурою США та Міністерством фінансів США (згідно з вимогами закону США щодо заходів запобігання тероризму: USA PATRIOT Act of 2001), є відкриття або подальше функціонування раніше відкритого кореспондентського рахунку в банку США.

При оплаті передплатних періодичних поліграфічних видань підставою для перерахування коштів нерезиденту можуть бути належним чином оформлена передплатна квитанція або виставлений до оплати рахунок – незалежно від фактичного строку, за який

здійснюється передплата (але не більше одного року). Якщо резидент не оформлює акт (або інший документ, що засвідчує отримання резидентом передплачених періодичних видань), то банк знімає таку імпорتنу операцію з контролю.

У разі повернення резиденту коштів, що були перераховані на адресу нерезидента за імпортним договором у зв'язку з тим, що взаємні зобов'язання за цим договором частково або повністю не виконані, резидент самостійно передає банку, який за дорученням резидента здійснив платіж на користь нерезидента, копії документів, які однозначно підтверджують повернення коштів (за умови, що кошти повернуто на рахунок резидента в іншому банку). Відповідальність за порушення цієї умови покладається на резидента.

Якщо імпорт продукції (послуг, робіт) здійснюється без увезення з-за кордону цієї продукції (послуг, робіт) на територію України, то резидент, крім документа, який згідно з умовами відповідного імпортного договору засвідчує здійснення нерезидентом поставки на користь резидента продукції, надання послуг, виконання робіт, подає також договір, який передбачає продаж цієї продукції нерезиденту та зарахування виручки від такого продажу на рахунки цього резидента в банках, або документи, які підтверджують потребу використання ним цієї продукції (послуг, робіт) за межами України [договори (контракти, угоди), інші форми документів, що застосовуються в міжнародній практиці та можуть уважатися договором].

Здійснення контролю за експортною операцією, за якою продукція, що була придбана резидентом за імпортним договором без її ввезення на митну територію України, перепродається нерезиденту,

покладається на той банк, через який проводилась оплата зазначеного імпортного договору. Контроль за такою експортною операцією банк здійснює відповідно до вимог цієї Інструкції.

Банк здійснює контроль за своєчасністю розрахунків лише щодо тієї частини імпортного договору резидента, яка передбачає розрахунки в грошовій формі (у разі зміни умов бартерного договору, що передбачає заміну зобов'язань резидента з постачання товару на зобов'язання щодо оплати товару нерезиденту повністю або частково в грошовій формі).

ТЕМА 10

Умови здійснення банками контролю за своєчасністю розрахунків за експортними, імпорнтними операціями клієнтів банку

Банки зобов'язані вимагати від своїх клієнтів повної інформації про експортні, імпорнтні операції, розрахунки за якими останні проводять через ці банки.

Банки зобов'язані у разі перерахування резидентом коштів на користь нерезидента, надходження від нерезидента коштів на користь резидента або, якщо резидент зазначений у реєстрі вивізних ВМД, вимагати від останнього (залежно від виду операції) копії: договору з нерезидентом, ВМД, актів та інших документів, що підтверджують здійснення експорту (імпорту) продукції, виконання робіт (надання або отримання послуг), здійснення експорту прав інтелектуальної власності, та інших документів, що необхідні банку для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків за експортними, імпорнтними операціями його клієнтів. Копії цих документів підлягають збереженню у справі клієнта протягом строку, визначеного в Переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України, із зазначенням строків зберігання, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 08.12.2004 N 601.

Банк реєструє зазначені валютні операції своїх клієнтів у спеціальних журналах (строк зберігання журналів - 10 років). Якщо журнали ведуться у паперовому вигляді, то всі аркуші журналів мають нумеруватися, прошнуроватися. Журнал засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера і печаткою банку.

Якщо журнали ведуться в електронному вигляді, то щоденно всі нові записи чи записи, до яких уносилися зміни протягом цього банківського дня, роздруковуються. Роздруковані сторінки засвідчуються підписом керівника або іншої відповідальної особи. До п'ятого числа кожного місяця роздруковані за попередній місяць сторінки складаються за датами та формуються в брошури (брошури прошнуровуються, засвідчуються підписами керівника та головного бухгалтера, печаткою банку і зберігаються протягом 10 років). На першій сторінці брошури зазначаються кількість сторінок, які містить брошура, початкова та остання дати.

Якщо резидент здійснює авансовий платіж (попередню оплату) у будь-якій формі або банк здійснює платіж на користь нерезидента при застосуванні розрахунків у формі документарного акредитива, або банк здійснює платіж на підставі пред'явленої резидентом ВМД, інформація про яку відсутня у реєстрах ВМД, то банк фіксує в журналі назву імпортера, постачальника продукції, країну постачальника, суму перерахованих коштів і дату їх перерахування, дату та номер договору, дату закінчення законодавчо встановлених строків розрахунків, інформацію про надані за цим договором резидента висновки, дату поставки продукції та вартість поставленої продукції.

У разі відвантаження резидентом продукції експортна операція фіксується банком в аналогічному журналі після одержання реєстрів ВМД або надходження від нерезидента коштів на користь резидента, або - якщо резидент самостійно будь-яким чином надасть банку інформацію про цю операцію (наприклад, пред'явить копію висновку) з одночасною

вимогою від резидента копій договору, ВМД (якщо кошти, що надійшли від нерезидента, не є авансовим платежем або попередньою оплатою).

Якщо в платіжному дорученні банку-нерезидента немає посилання на договір, на виконання якого від нерезидента-контрагента надійшли кошти, то банк вимагає письмове пояснення від резидента або нерезидента-контрагента щодо віднесення цих коштів до конкретного експортного договору (якщо пояснення отримане засобами факсимільного зв'язку, то воно надалі має бути підтверджене оригіналом).

У разі експорту або імпорту послуг (робіт, прав інтелектуальної власності) банк фіксує в журналі найменування імпортера, експортера, країни контрагента-нерезидента, дату та № договору, дату закінчення законодавчо встановлених строків розрахунків, інформацію про одержані за цим договором висновки, суму коштів і дату їх перерахування або отримання, дату підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт (надання послуг тощо), та суму коштів, зазначену в цьому акті (документі).

Якщо оплата товару, що імпортується, проводиться за рахунок коштів, отриманих на підставі кредитного договору без зарахування цих коштів на поточний рахунок резидента, то контроль за такою операцією здійснює той банк, який надав кредит (незалежно від того, чи відкритий у цьому банку поточний рахунок резидента), або банк, що обслуговує кредит, залучений резидентом від нерезидента.

Якщо оплата товару, що імпортується, проводиться за рахунок іноземної валюти, купленої за власну іноземну валюту резидента на міжнародному ринку без проміжного зарахування цих коштів на

поточний рахунок цього резидента, відкритий у банку, то контроль за такою операцією здійснює той банк, який за дорученням резидента купив іноземну валюту і перерахував її за призначенням.

Якщо резидент закриває рахунок в одному банку і переходить на обслуговування в інший банк, то банк, клієнтом якого був резидент, повинен протягом трьох банківських днів з дня закриття рахунку надати банку, у якому резидент відкриває рахунок (якщо резидент повідомив про цей банк), у довільній формі наявну в нього інформацію про незавершені експортні, імпорتنі операції цього резидента, які були поставлені банком на контроль.

Банк, у якому резидент перебував на обслуговуванні, повідомляє в довільній формі податкові органи за місцем реєстрації резидента про його незавершені експортні, імпорتنі операції, які були поставлені банком на контроль, у разі:

- закриття клієнтом-резидентом рахунку і переходу на обслуговування в інший банк (у тому числі за відсутності в банку інформації про банк, у який резидент переходить на обслуговування);
- закриття банком рахунку клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років поспіль і на ньому немає залишку коштів.

Банк, у якому резидент перебував на обслуговуванні, знімає операції резидента з контролю наступного робочого дня після дня закриття рахунку.

Банки надсилають повідомлення до десятого числа місяця, наступного за звітним у визначені ним строки податковим органам за місцем реєстрації резидентів поштою з отриманням поштового

підтвердження про їх вручення адресату або кур'єром банку з обов'язковою відміткою податкових органів про отримання. Зазначені повідомлення мають також надаватися на магнітних носіях або засобами електронного зв'язку з дотриманням установлених строків за письмовою вимогою податкового органу, яка підписана його керівником (заступником керівника) та засвідчена відбитком печатки. У повідомленнях обов'язково зазначаються такі реквізити резидентів:

- повне найменування, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ та місцезнаходження - для юридичних осіб;
- прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання та ідентифікаційний номер за ДРФО (за наявності) – для фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності.

Якщо при знятті експортної операції резидента з контролю банк виявить, що в реєстрах ВМД немає інформації про цю операцію, то він в довільній формі повідомляє про це податковий орган (стосується лише експорту резидентом продукції, на яку відповідно до чинного законодавства України оформляється ВМД).

Якщо змінюються умови договору, що перебуває у банку на контролі, унаслідок чого виконання нерезидентом зобов'язань за експортною операцією повністю або частково здійснюється шляхом поставки товару, то банк у довільній формі повідомляє про це податковий орган.

Якщо резидент не оформляє акт (або інший документ), що засвідчує отримання резидентом передплачених періодичних видань, то банк надає інформацію податковим органам.

Якщо поставка продукції за імпорнтним договором резидента відбувається без її ввезення на митну територію України і резидент не подав документи згідно з вимогами банк одноразово в довільній формі повідомляє про це податковий орган.

Якщо клієнт не подав банку документи, потрібні останньому для з'ясування стану розрахунків за експортною, імпортною операціями цього клієнта, то банк у довільній формі повідомляє про це податковий орган.

Банк, клієнтом якого був резидент, при закритті резидентом рахунку в цьому банку і переході його на обслуговування в інший або в разі закриття банком рахунку клієнта протягом трьох банківських днів з дня закриття рахунку в довільній формі надає інформацію про незавершені експортні, імпорнтні операції цього резидента податковому органу.

Банк у довільній формі повідомляє податковий орган про факт зняття з контролю операції резидента на підставі документів про припинення зобов'язань за цією операцією шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог за договорами.

Банк надає податковим органам інформацію про виявлені у звітному місяці факти порушень, у відповідно до встановленої та затвердженої НБУ форми, в разі ненадходження в законодавчо встановлені строки (або строки, визначені в висновках) виручки, товарів. У наступному звітному місяці інформація про ці порушення вже не надається.

Управлінню за місцем реєстрації банку інформацію про виявлені факти порушень банк надає за встановленими Національним банком

України строками, порядком і формою. Банк не надає податковому органу інформацію, якщо резидент подав банку документ, який засвідчує прийняття судом рішення про задоволення позову резидента щодо стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання останнім строків, установлених договором.

Управління доводять інформацію, отриману від банків, до відома центрального апарату за встановленими Національним банком України строками, порядком і формою.

За невиконання банками функцій агента валютного контролю та порушення вимог визначених нормативними актами НБУ банківські установи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Деякі держави використовують валютне регулювання як інструмент державного втручання у зовнішню торгівлю. Крім того, воно виконує захисну функцію від зовнішньоекономічної експансії. Іншими словами, валютне регулювання і валютний контроль покликаний відображати інтереси держави і в той же час виключати його невинуватене втручання у валютні операції. Також держава встановлює межі коливання валютного курсу, з метою його регулювання. Такі межі носять назву валютний коридор.

Закони про валютне регулювання існують в кожній державі і виражають основні положення державної валютної політики. Законодавством можуть бути встановлені валютні обмеження – тобто обмеження в операціях з валютою та іншими валютними цінностями. Воно може бути виражене в регулюванні переказів за кордон, вивозу капіталу і заборона вільної торгівлі іноземною валютою.

Орієнтиром центрального банку держави може бути бівалютний кошик – тобто визначення реального курсу валюти країни по відношенню до двох валют – американського долара і євро.

Валютною позицією називається різниця між активами і пасивами в іноземній валюті, іншими словами це співвідношення між обсягами вимог та зобов'язань банку або іншого комерційного підприємства в іноземній валюті. Виділяють закриті і відкриті валютні позиції. Закриті позиції означають, що обсяги вимог і зобов'язань рівні. Короткі відкриті валютні позиції означають, що вимоги перевищують зобов'язання. У протилежній ситуації позиція називається довгою відкритою.

Комбінація двох протилежних конверсійних угод на однакову суму з різними датами валютування отримала назву валютний своп. Валютний своп – досить часто здійснюється в торгівлі на валютному ринку операція, коли продовжується відкрита валютна позиція.

Валютне регулювання в кожній державі залежить насамперед від того, яка використовується система валютних курсів: система твердих курсів або плаваючих. Тому валютний (обмінний) курс національної валюти є одним з ключових моментів у проведенні економічних перетворень, що спираються на механізм валютних курсів.

Система твердих курсів представляє собою систему, засновану на жорстко фіксованих паритетах і повної валютної оборотності. Мова йде про валютну систему, в якій встановлені відносні ціни валют, але не фіксується абсолютний рівень цін. У такій системі виникає проблема «п»-ної валюти, оскільки курс є відносною ціною двох валют, а в системі з числом валют, рівним «/г», може бути «п – 1» валютних курсів. З цього випливає, що країна однією з «/г»-ного числа валют може і не прагнути

до встановлення певного курсу своєї валюти, а обмежитися підтриманням того чи іншого рівня цін.

В умовах функціонування Бреттон-Вудської системи, роль ключової валюти, що служила еталоном рівня цін, належала доларові США – грошова одиниця найбільш потужного в економічному відношенні учасника системи. Тим самим США володіли «привілеєм» визначати рівень інфляції в рамках всієї системи. Проблему «/ г»-ної валюти важче вирішити, якщо учасники системи однакові за силою. Можливим варіантом вирішення був би контроль за грошовою політикою країни, яка погодилася, щоб її валюта грала роль лідера. Однак навряд чи знайдеться країна, яка погодилася б з тим, щоб рівень цін в ній визначали інші учасники валютного об'єднання, оскільки це впливає на стан платіжного балансу держави і т.д.

Тому система твердих валютних курсів характеризується постійним конфліктом між внутрішньо-економічними і зовнішньоекономічними цілями.

В системі гнучких валютних курсів вирівнювання платіжних балансів відбувається за допомогою девізних ринків. Тому центральні банки звільняються від обов'язку інтервенцій на валютних ринках і отримують можливість проводити автономну грошову політику. Якщо валютні курси відповідають розбіжностям у цінах на внутрішньому і зовнішньому ринках, то коливання валютних курсів не завдають шкоди зовнішньоторговельним відносинам. Проте досвід показує, що і після введення плаваючих курсів валютні курси можуть протягом тривалого часу відхилятися від паритетів купівельної спроможності. Це підриває національну грошову політику.

Плаваючі валютні курси завдавали найбільш негативний вплив на механізм ціноутворення і кредитні операції зовнішньоторговельних підприємств держав Європейського економічного співтовариства. З ініціативи урядів ФРН і Франції 13 березня 1979 р. була створена Європейська валютна система. З цієї дати були встановлені тверді валютні курси для марки ФРН, італійської ліри, французького франка, голландського гульдена, бельгійського франка, датської крони і ірландського фунта. Одночасно були встановлені межі коливань $+2,5\%$ для всіх валют, за винятком валюти Італії, для якої ці рамки були розширені до $\pm 6\%$. Якщо курси окремих валют погрожували вийти з встановлених меж, то центральні банки країн-членів ЄВС повинні були проводити з даною грошовою одиницею валютні інтервенції, купуючи і продаючи власну або іноземні валюти до тих пір, поки курс їхньої національної валюти не стабілізується у встановлених межах. Для подолання тимчасових складнощів країни – учасниці ЄВС створили Європейський фонд для валютно-політичного співробітництва (ЄФВС), в який центральні банки внесли 20 % своїх золотих і доларових резервів.

Ці кошти залишилися у власності країн-вкладників, а фонд може видавати різного виду кредити. Для забезпечення механізму дії Європейської валютної системи була створена валютна одиниця (екю), що базувалась на валютному кошику.

Досвід використання плаваючого валютного курсу показує, що він не приводить до якої-небудь тривалої рівноваги платіжного балансу, підсилює нестабільність валютних ринків і є значним фактором інфляції. Тому багато держав використовують тверді (жорсткі), але

регульовані валютні курси і практикують «жорстке» регулювання плаваючого курсу.

В цьому випадку виходять з того, що відносна твердість валютних курсів сприятливо впливає на внутрішню і зовнішню економічну рівновагу. Твердий обмінний курс сприяє (за інших рівних умов) поліпшенню умов обміну, оскільки дозволяє «придушувати» ціну імпорту та посилювати боротьбу з інфляцією. Причиною ж сильних відхилень валютних курсів від паритетів купівельної спроможності багато економістів називають:

- повільну реакцію торгових балансів, яка відбувається через негнучкості товарних цін;
- наявність договірних зобов'язань та інші причини.

Не випадково коливання курсу долара особливо наочно свідчать про обмеженість моделі вільно плаваючих валютних курсів, що використовується зазвичай в теоретичних дискусіях. Ефективність використання твердого або плаваючого валютного курсу підтверджує закордонний досвід. Так, завдяки ЄВС виникла зона, що характеризується відносно високою стійкістю валютних курсів і цін. За час існування ЄВС мінливість курсів валют країн-учасниць по відношенню один до одного помітно зменшилася. На відміну від цього коливання курсів інших найважливіших «плаваючих» валют – долара і фунта стерлінгів – були виключно сильними. У той же час лежить в основі ЄВС концепція твердих, але періодично пристосовуються (періодично змінюваних) валютних курсів себе виправдала і буде зберігатися в майбутньому, оскільки немає передумов для формування системи повністю твердих (фіксованих) курсів.

У той же час система твердих курсів (з вузькими межами курсових коливань, як це мало місце в ЄВС) породжує два ефекти конвергенції (зближення) економік різних держав.

Перший полягає в тому, що тверді курси викликають тісний міжнародний зв'язок цін і кон'юнктури, внаслідок чого відбувається зближення темпів інфляції і синхронізації кон'юнктури. При цьому механізм вирівнювання платіжних балансів веде до зближення темпів зміни грошової маси на одиницю товару, завдяки чому відбувається подальша зміна темпів інфляції. Цей ефект можна назвати ефектом економічної конвергенції, який, разом з тим, не в змозі викликати конвергенцію реальних господарських величин, оскільки обмежується головним чином, монетарними величинами.

Другий, непрямий ефект конвергенції, що викликається твердими валютними курсами, полягає в конвергенції економічної політики, так як при цій системі існує необхідність довгострокової підтримки валютних курсів.

Стабілізація валютних курсів веде до більшої конвергенції цін у різних країнах. Тому можна зробити висновок, що ЄВС викликала значну стабілізацію валютних курсів, внесла позитивний внесок в конвергенцію динаміки цін в регіоні, хоча статистично це неможливо довести. У той же час введення в 1973 р. механізму плаваючих курсів в промислово розвинених країнах означало передачу ринку функцій визначення рівноважних валютних курсів.

Існує ринкове і державне регулювання валютного курсу. Ринкове регулювання, засноване на конкуренції і дії законів вартості, а також попиту і пропозиції, здійснюється стихійно.

Державне регулювання спрямоване на подолання негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин і на досягнення сталого економічного зростання, рівноваги платіжного балансу, зниження росту безробіття та інфляції в країні. Воно здійснюється за допомогою валютної політики – комплексу заходів у сфері міжнародних валютних відносин, реалізованих відповідно до поточних і стратегічних цілей країни.

Юридично валютна політика оформляється валютним законодавством і валютними угодами між державами. До заходів державного впливу на величину валютного курсу відносяться валютні інтервенції, дисконтна політика, протекціоністські заходи.

Найважливішим інструментом валютної політики держав є валютні інтервенції-операції центральних банків на валютних ринках з купівлі-продажу національної грошової одиниці проти ведучих іноземних валют.

Мета валютних інтервенцій – зміна рівня відповідного валютного курсу, балансу активів і пасивів по різних валютах або очікувань учасників валютного ринку. Дія механізму валютних інтервенцій аналогічно проведенню товарних інтервенцій. Для того щоб підвищити курс національної валюти, центральний банк повинен продавати іноземні валюти, скуповуючи національну. Тим самим зменшується попит на іноземну валюту, а отже, збільшується курс національної валюти. Для того щоб знизити курс національної валюти, центральний банк продає національну валюту, скуповуючи іноземну. Це призводить до підвищення курсу іноземної валюти і зниження курсу національної валюти.

Для інтервенцій, як правило, використовуються офіційні валютні резерви, і зміна їх рівня може служити показником масштабів державного втручання в процес формування валютних курсів. Офіційні інтервенції можуть проводитися різними методами – на біржах (публічно) або на міжбанківському ринку (конфіденційно), через брокерів або безпосередньо через операції з банками, на строк або з негайним виконанням. Крім того, офіційні валютні інтервенції поділяються на «стерилізовані» і «не стерилізовані».

«Стерилізованими» називають інтервенції, в ході яких зміна офіційних іноземних нетто-активів компенсується відповідними змінами внутрішніх активів, тобто практично відсутній вплив на величину офіційної «грошової бази». Якщо ж зміна офіційних валютних резервів в ході інтервенції веде до зміни грошової бази, то інтервенція є «не стерилізована».

Для того щоб валютні інтервенції призвели до бажаних результатів по зміні національного валютного курсу в довгостроковій перспективі, потрібна наявність необхідної кількості резервів у центральному банку для проведення валютних інтервенцій, довіра учасників ринку до довгострокової політики центрального банку, зміна таких фундаментальних економічних показників, як темп економічного зростання, темп інфляції, темп зміни (збільшення або зменшення) грошової маси та інші умови.

Дисконтна або облікова політика – це зміна центральним банком облікової ставки, в тому числі з метою регулювання величини валютного курсу шляхом впливу на вартість кредиту на внутрішньому ринку і тим самим на міжнародний рух капіталу.

Облікова політика – традиційний метод регулювання валютного курсу. Однак в сучасних умовах ефективність даного методу впливу на валютний курс значно знизилася, що зумовлено інтернаціоналізацією господарських зв'язків, регулюванням державою руху капіталів і кредиту і негативним впливом подорожчання кредиту на розвиток національної економіки. Тому основним інструментом впливу держави на валютний курс в сучасних умовах є валютна інтервенція – пряме втручання центрального банку в діяльність валютного ринку з метою впливу на курс національної валюти шляхом купівлі-продажу іноземної валюти.

Протекціоністські заходи – це заходи, спрямовані на захист власної економіки, в даному випадку національної валюти. До них відносяться, в першу чергу, валютні обмеження.

Розміри впливу платіжного балансу на валютний курс визначаються ступенем відкритості національної економіки. Чим вище частка експорту у валовому внутрішньому продукті (вище відкритість економіки), тим вище еластичність валютного курсу по зміні платіжного балансу. На валютний курс впливає також економічна політика держави в галузі регулювання таких складових частин платіжного балансу, як поточний рахунок і рахунок руху капіталів.

На стан поточного рахунку впливають, наприклад, зміни мита, обмеження імпорту, торговельні квоти, експортні субсидії і т.п. Рух короткострокового і довгострокового капіталів залежить від рівня національних процентних ставок, обмеження або заохочення ввезення та вивезення капіталів. Проте надмірний приплив у країну короткострокового капіталу може сприяти збільшенню грошової маси,

що буде стимулювати зростання споживчих цін і знецінення національної грошової одиниці.

Центральні банки здійснюють валютну політику з підтримки ринкового (рівноважного) курсу національних грошових одиниць. Їх роль на валютному ринку зводиться головним чином до того, щоб не допускати різких коливань курсів національних грошей, тримати їх у тих чи інших межах. Центральні банки регламентують діяльність комерційних банків з ведення валютних операцій, приймають заходи проти зайвої спекуляції на валютних ринках. У багатьох країнах обсяг валютних операцій комерційних банків регулюється 20 % розміру їх активів. Валютні операції приватних осіб і позабанківських фірм піддаються більш жорсткому контролю. Держава через центральний банк визначає норми продажу і купівлі валют, регулює позики в іноземній валюті та здійснює інші види втручання у валютні операції банків.

Валютне регулювання базується та постійно вдосконалюється валютним законодавством, яке в кінцевому рахунку спрямоване на вирішення проблеми формування валютних курсів і обґрунтування принципів їх регулювання.